

Omgaan met “dichters van cierlijke netheid”

De hedendaagse literatuurhistoricus als literaire monumentenzorger

Marc Van Vaeck

In deze bijdrage wil ik het niet hebben over een casus uit mijn vakgebied, maar wel over het vak van de (‘zeventiende-eeuwse’) literatuurhistoricus, en dan meer in het bijzonder over de maatschappelijke relevantie ervan: over de *manier* waarop in onze cultuur met oude literaire teksten wordt omgegaan en over de *wijze* waarop literairhistorici voor *literaire* monumenten zorgen en voor een breder publiek trachten te ontsluiten. Tot op zekere hoogte gedraagt de literatuurhistoricus zich daarbij op dezelfde wijze als de architectuurhistoricus, geëngageerd als deze laatste veelal is binnen het praktische veld van de concrete zorg voor het architecturale monument. Integrale en maatschappelijk geïntegreerde monumentenzorg¹ ligt ook de moderne literatuurhistoricus na aan het hart. Of, met een boutade uit een opstel van Karel Porteman over de kleine genoegens van oude literatuur: “Monumenten moet je niet alleen restaureren, je moet ze ook waarderen, bewonen en bespreekbaar maken”.² Want op één punt wil ik geen duimbreed toegeven: hoe verschillend en andersgeaard het architecturaal en het literair monument als cultuurproduct ook zijn, de strategieën waarmee deze artefacten kunnen en dienen te worden *ontsloten*, zijn in essentie volkomen gelijk. In maatschappelijk opzicht is de verantwoordelijkheid van beide soorten monumentenzorgers niet gering: zij leiden de dans en hanteren de stemvork in het te voeren discours. Ik breng hier dus mijn versie van de rattenvanger van Hameln.

Versteende mythes

Mijn verhaal – gebaseerd op de studies van Becker en Leuker – laat ik beginnen bij de oprichting in 1867 te Amsterdam van een stenen monument voor

1. Vergelijk hierover I. Adriaenssens, M. Hendryckx en J. van Alsenoy, *Het geheim achter een open deur. Toegankelijke monumenten doordacht*. Brussel 1998, p. 17.

2. K. Porteman, “‘Een porseleine kop vol alderhande druiven Vind ik dat boven al aan ’t oge wel behaagt.’ Of: de kleine genoegens van de oude literatuur”. In: W. van den Berg en H. Pleij (red.), *Mooi meegenomen? Over de genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde*. Amsterdam, 1997, p. 119–125, cit. op p. 121.

een bekend literator, de zeventiende-eeuwse poëet Joost van den Vondel.³ De eerste plannen voor een Vondelstandbeeld dateerden reeds uit 1818. De roep om een standbeeld had toen minder te maken met de behoefte om een literair oeuvre te huldigen en als *Denkmal* te monumentaliseren, maar was vooral ingegeven door nationalistische motieven. Het jonge Koninkrijk der Nederlanden zocht zich symbolen uit die het nationale verleden zichtbaar gestalte konden geven en die de specifieke identiteit van de jonge natie zouden weten te schragen en te legitimeren. Dat daarbij algemeen werd toegegeven dat Vondels dichtwerk nog nauwelijks werd gelezen, deed er eigenlijk niet toe. Krantenknipsels uit de jaren 1860 liegen er niet om: in Vondel herkende men in de eerste plaats een “uitmuntend Nederlandsch karakter”⁴ en een standbeeld van de dichter zou de “herinnering aan de grootsche en krachtige tijden” opwekken en de negentiende-eeuwse burgerij aansporen “even kloek te handelen, even mannelijk te denken als haar vaders van weleer”.⁵ In ideologisch opzicht lagen de zaken in 1867 evenwel nog iets ingewikkelder. In de controverses die aan de oprichting van het standbeeld voorafgingen, hadden de Nederlandse katholieke intelligentsia, onder leiding van hun voorman, de koopman-literator Alberdingk Thijm, er alles aan gedaan om Vondel als symbool voor de hele natie aanvaardbaar te maken. Na 1867 evenwel – toen het standbeeld er effectief stond – werd door datzelfde katholieke Nederland Vondel als *katholiek* dichter gerehabiliteerd. Voor hen wijst de plasticiteit van het beeld niet op de door de heidense muzen gedreven dichter, maar toont het standbeeld de houding van de geïnspireerde koning David. En al even betekenisvol blikte het standbeeld van de dichter niet naar de stad, maar naar het oosten.⁶ Voor katholiek Nederland huldigde het Vondelbeeld dan ook “een ware geloofsheld”, een “Nederlandschen Katholiek bij uitnemendheid”.⁷ De Heilig Hart-kerk vlakbij het standbeeld zou vanaf 1870 zelfs “Vondelkerk” worden genoemd en de dichter kreeg op die manier de rol van patroonheilige toebedeeld.⁸ En ook de opening van Vondels graf in februari 1870 – de schedel werd heel even in de handen van Alberdingk Thijm gelegd –⁹ paste volkomen binnen deze “toenemende strekking om Vondel als religieus katholiek te verheffen”.¹⁰ Toch moet men zich ervoor hoeden om deze osteologische belangstelling

3. Cf. J. Becker, “‘Justus ex fide vivit’: over het Vondelbeeld (Amsterdam, 1867)”. In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 34 (1983), p. 132–194 en M.-Th. Leuker, *Künstler als Helden und Heilige. Nationale und konfessionelle Mythologie im Werk J.A. Alberdingk Thijms (1820–1889) und seiner Zeitgenossen*. Münster 2001, p. 152–167.

4. *Amsterdamsche courant*, 11 oktober 1867. Geciteerd naar J. Becker, o.c. (noot 3), p. 143.

5. *Amsterdamsche courant*, 1–2 december 1861. Geciteerd naar J. Becker, o.c. (noot 3), p. 147.

6. J. Becker, o.c. (noot 3), p. 170.

7. J.A. Alberdingk Thijm, circulaire dd. 10 oktober 1864. Geciteerd naar J. Becker, o.c. (noot 3), p. 172.

8. J. Becker, o.c. (noot 3), p. 152.

9. J.A. Alberdingk Thijm, *Portretten van Joost van den Vondel. Eene laatste aflevering tot het werk van Jac. Van Lennep*. Amsterdam, 1876; zie hierin het kapittel “Het reliekschrijn” op p. 209–14 en de aantekeningen op p. 223–24.

10. C. Vosmaer in zijn *Vlugmaren*. 's Gravenhage, 1879; geciteerd naar J. Becker, o.c. (noot 3), p. 174.

– toen een modieus verschijnsel – al te zeer of uitsluitend te verankeren binnen een katholieke traditie van reliekenverering. Het gaat bij deze grafopening in de eerste plaats om een *seculier* relik met een – net als bij religieuze relieken – identiteitsbepalende functie.¹¹ Een bekend voorbeeld van een dergelijk seculier en in dit geval vaderlands relik berust in de collecties van het Haags Historisch Museum: een houten kistje bevat er de tong, resp. de teen van de in 1672 terechtgestelde raadpensionarissen Johan en Cornelis de Witt.¹² Soortgelijke relieken fungeren in de eerste plaats als *objets de mémoire*, “voorwerpen die uitsluitend door de eraan gehechte verhalen en herinneringen historische en emotionele betekenis hebben gekregen”.¹³ De negentiende-eeuwse Vondelverering kende nog wel meer voorbeelden van dergelijke relieken. ’s Avonds na de onthulling van Vondels standbeeld konden de notabelen in de Amsterdamse schouwburg tijdens de opvoering van Van Lenneps gelegenheidsstuk *Een dichter aan de bank van leening* ervan genieten hoe één van de acteurs zich op de scène neerzette in, jawel, de *authentieke* stoel van de dichter.¹⁴

Dit verhaal over één aspect van de negentiende-eeuwse Vondelreceptie kan ik gemakkelijk met andere voorbeelden vermeerderen. De Muiderkringmythe b.v. is allen welbekend en ook over Cats als symbool voor de natie vallen leuke verhalen te vertellen. In het begin van de negentiende eeuw belichaamde Cats het “ideaalbeeld van vaderlands verleden”¹⁵, Conscience noemt hem de lievelingsdichter van zijn jeugd¹⁶ en Adriaan Loosjes laat in zijn historische zedenroman over *Het leven van Hillegonda Buisman* (1814) het hoofdpersonage alle belangrijke beslissingen uit haar leven nemen met Cats’ *Houwelyck* (1625) in de hand.¹⁷ In andere romans uit die tijd heet het dat “ieder man [...] Cats aan zijne aanstaande vrouw [moet] schenken”.¹⁸ Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat de negentiende-eeuwse Cats-bewonderaar Witsen Geysbeek een werk wijdde aan *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats* (Amsterdam, 1829). Het gaat om tien gesprekken die gevoerd werden binnen een welgesteld huisgezin – het familiefortuin was (uiteraard) in de koophandel vergaard –, het huisgezin “van den Heer L***”. En het tweede gesprek begint aldus:

*De Heer L***.* Zoo, kinderen! Vind ik u reeds allen hier? Nu, dat is goed. Ik heb dezen geheelen avond vrij, en zal dien met u doorbrengen. Waarmede willen wij ons gemeenschappelijk bezig houden? Met eenige natuurkundige proefnemingen, of met...

11. W. Vroom, *Het wonderlid van Jan de Witt en andere vaderlandse relieken*. Nijmegen, 1997, p. 11.

12. W. Vroom, o.c. (noot 11), p. 68.

13. W. Vroom, o.c. (noot 11), omslag.

14. J. Becker, o.c. (noot 3), p. 178.

15. G. Kuiper, “Jacob Cats voor het gericht van Potgieter en Huet”. In: P. Minderaa (ed.), *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Zwolle, 1962, p. 105–117 (i.h.b. p. 110).

16. B. Luger, “Gezicht en vergezicht. Perspectiefproblemen in het beeld van de zeventiende en negentiende eeuw”. In: *De negentiende eeuw*, 9 (1985) 3, p. 131–144 (i.h.b. p. 141).

17. G. Kuiper, o.c. (noot 15), p. 110.

18. B. Luger, o.c. (noot 16), p. 130, n.9.

Willem. [de 18-jarige zoon] Het vervolg van de levensbijzonderheden van Cats, vaderlief! Als ik voor mij u dit verzoeken mag.

Cornelis. [14 jaar] Mij zou dit ook zeer aangenaam zijn [...].¹⁹

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat in 1829 – het jaar waarin Geysbeeks gesprekken werden gepubliceerd – in het Zeeuwse stadje Brouwershaven op last van de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen* een standbeeld voor de “volksdichter” Cats worden opgericht.²⁰

Vondel, Hooft en zijn Muiderkring, Cats: het zijn slechts enkele verhalen over dichters van wie het oeuvre ondergeschikt werd gemaakt aan inkleuringen allerhande, in dit geval de aanspraken van het “vaderlands gevoel”.²¹ Wie zoekt naar voorbeelden uit het Zuiden – en dan misschien naar eentje uit een andere kunstdiscipline – komt al gauw uit bij de wijze waarop de barokschilder Rubens in de negentiende eeuw werd herdacht. In 1840 – België kon toen nog maar op tien jaar onafhankelijkheid bogen – werd de Antwerpse kunstschilder met exuberante feesten herdacht waarbij ook een standbeeld werd opgericht. Rubens werd beschouwd als “de volmaakte Belg” (Busken Huet) en in die sfeer rijpte de idee dat ook het Rubenshuis aan de Antwerpse Wapper diende te worden gereconstrueerd (versta: hertekend) en als monument voor het publiek opengesteld.²² En wie een voorbeeld wil op literair vlak, hoeft slechts te denken aan de wijze waarop de rabiaat strijdende, intellectuele activist Philips Marnix van Sint-Aldegonde, rond het midden van de negentiende eeuw symboolwaarde verwierf binnen een Belgische clerico-liberale strijd; in huidige serviceclubs in Vlaanderen (de Marnixring, ook in Nederland, Noord-Frankrijk en Zuid-Afrika) staat hij merkwaardig genoeg symbool voor pluralisme en tolerantie.²³

Deze enkele voorbeelden presenteren evenvele variaties op een zelfde stramien. Ze brengen steeds weer een soortgelijk, zij het telkens anders genuanceerd verhaal over de wijze waarop roemrijke figuren uit een als glorieus beschouwd verleden in de een of andere vorm worden gemonumentaliseerd. Dichters – en niet alleen zij – worden ten dele losgemaakt uit het oeuvre waarvoor zij staan, ze worden ideologisch getekend, hertekend en vertekend, en vaak tot een verstikkende én verstrikkende mythe uitgebouwd. En om deze mythevorming is het mij te doen. Het dichtwerk doet niet langer nog zijn eigen verhaal, het verbleekt

19. P.G. Witsen Geysbeek, *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats*. In *gesprekken*. Amsterdam, 1829, p. 34.

20. P.K. van Daalen, “Het standbeeld van Jacob Cats te Brouwershaven door de beeldhouwer Ph. Parmentier te Gent (1829). In: *Miscellanea Jozef Duverger. Bijdragen tot de kunstgeschiedenis der Nederlanden*. Gent, 1968, deel 2, p. 697–704.

21. De omschrijving is ontleend aan de titel van H. Meijers dichtwerk *Vaderlandsch gevoel, bij de beschouwing der tentoonstelling van schilderijen, van nog in leven zijnde Nederlandsche meesters in den jare 1818*. Haarlem, 1818 (vgl. hierover de tentoonstellingscatalogus *Het Vaderlandsch Gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. Amsterdam, 1978).

22. P. Huvenne, “Het Rubenshuis”. In: *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* 26 (1988) 4, p. 122–162 (i.h.b. p. 126).

23. H. Verschaffel, ‘Marnix van Sint-Aldegonde, een symbool in de clerico-liberale strijd (1830–1885)’, in: *Spiegel Historiae*, 20 (1985), 4, p. 190–195.

en vervaagt onder oneigenlijke, of liever a-historische inkleuringsmechanismen, het wordt beladen met een waardenpatroon dat het in zijn tijd niet had. En de lezer die zich in deze nieuw opgelegde en dwingende denkkaders niet terugvindt, legt het dichtwerk in kwestie dan ook al gauw opzij. Ik verduidelijk dit aan de hand van Cats. Het opgefokte enthousiasme van Cornelis en Willem, de zonen van den Heere L***, slaat om in aversie wanneer Cats enkele jaren later zich als symbool voor Nederlands natie zal moeten verantwoorden voor het gericht van critici als Potgieter en Huet. Cats is dan niet langer meer de “man onzer glorierijke zeventiende eeuw” (Potgieter), hij wordt voor de latere generaties gelabeld als de “godvreezende *moneymaker*” vol “leuterlievende vroomheid” en verdacht van de “laaghartige moraal” van “een wellustig Tuingod” (Busken Huet).²⁴ En precies deze etikettering aan de hand van a-historische criteria gaf Cats’ oeuvre geen kans. Op het einde van de negentiende eeuw is Cats verworpen tot een praktische “factotum” voor “kleyne luyden”, “een betrouwbare vraagbaak in huiselijke aangelegenheden”.²⁵ Binnen het nieuwe denkkader van een gewijzigde esthetiek kon het dichtwerk zich niet langer waarmaken.

Mutatis mutandis gold dit ook voor dat andere symbool van de Nederlandse natie, de dichter Joost van den Vondel. Als het meer begaafde en gekoesterde troetelkind van het Nederlandse establishment genoot hij tot ver in de twintigste eeuw een voorkeursbehandeling in de kanalen die door deze coterie werden beheerst: het onderwijs en het toneelbeleid. Bekend in dit opzicht is de opvoeringsgeschiedenis van de *Gysbreght van Aemstel*, voor het eerst te zien in de Amsterdamse Schouwburg op 3 januari 1638, het meest succesvolle stuk uit het Vondelrepertoire. In de negentiende eeuw ontstond de gewoonte om de voorstelling telkens op nieuwjaarsdag te programmeren: de *Gysbreght* stelde immers een episode uit de nationale geschiedenis centraal. Het werd uiteindelijk een weinig attractieve en zichzelf overlevende traditie waaraan in 1969 abrupt een einde kwam.²⁶ De Schouwburgdirectie durfde het stuk niet meer aan nadat in de voorbije maanden de ophefmakende “Aktie Tomaat” het traditionele toneelbeleid in Nederland in vraag had gesteld en het gevestigde, maatschappelijk nauwelijks geëngageerde toneelrepertoire op een tumultueuze wijze van de scène had gekogeld.²⁷ Het afvoeren van de *Gysbreght* stond symbool voor de tanende aanwezigheid van de goudeneeuwse dichters in het literaire leven. De oude lette-

24. G. Kuiper, o.c. (noot 15).

25. B. Luger, o.c. (noot 16), p. 143.

26. L. van Gemert, “3 januari 1638: De opening van de Amsterdamse Schouwburg. Vondel en de Gysbreght-traditie”. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen, 1993, p. 230–236 en M.B. Smits-Veldt, “3 januari 1638: Opening van de Amsterdamse Schouwburg met Vondels *Gysbreght van Aemstel*. Begin van een traditie en het beheer van de Schouwburg”. In: R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam, 1996, p. 204–211.

27. Over de Aktie Tomaat, zie M. van Engen, “9 oktober 1969. Begin van de Aktie Tomaat. De crisis in het theater leidt tot openlijk protest en acties van het publiek”. In: R.L. Erenstein (red.), o.c. (noot 26), p. 752–759 en de daar vermelde literatuur.

ren hadden afgedaan als literaire monumenten; ze leken hun verankering binnen de cultuur te hebben verloren.

“Eindelijk [...] zo onbekend en neutraal [...] dat wij weer nieuwsgierig zijn”

Op deze gang van zaken hebben de literatuurhistorici – het lijkt misschien wat vreemd – aanvankelijk met opluchting gereageerd. In een terugblik (uit 1987) vat de literatuurhistorica Marijke Spies het, toegespitst op Vondel, met deze boutade: “Vondel is de grootste Nederlandse dichter. [...] Maar hij heeft totaal afgedaan. Eindelijk”.²⁸ Of, anders gesteld: “*Eindelijk* is Vondel zo onbekend en neutraal geworden dat wij weer nieuwsgierig zijn. De vooroordelen zijn weg; het woord is aan de literairhistorici”.²⁹ Dit blakend zelfvertrouwen is niet zonder reden. In de jaren zeventig werden historische teksten in de klas nog slechts toegelaten voor zover deze konden worden getransponeerd naar de actuele leefwereld van de leerling. Het soort opdrachtjes is bekend: herschrijf een zeventiende-eeuws kroeglied tot “een succesvol 20-eeuws singletje”.³⁰ Binnen deze aanpak stond het vermeende tijdloze aspect van literaire teksten centraal; de specifieke historiciteit was een barrière die niet meer hoefde te worden genomen. Een dergelijke nefaste want onvoorwaardelijke actualiseringsdrang heeft zichzelf voorbijgestreefd en al vlug werden er opmerkelijke pleidooien gehouden voor een meer cultuurhistorische aanpak van historische letterkunde op school.³¹

De bal lag nu in het kamp van de literatuurhistorici. Literaire monumentenzorg werd nu hún zorg. Over doel en methode bestond niet de minste twijfel: oude letteren dienen (a) op een adequate manier te worden bestudeerd (d.w.z. vanuit een historiserend paradigma; de specifieke historiciteit van een tekst staat centraal) en dient (b) voor een breder publiek te worden ontsloten. Literaire monumenten staan niet langer meer in Nergenshuizen.

28. M. Spies, “Vondels actualiteit”. In: M. Geesink en A. Bossers (red.), *Vondel! Het epos van een ambachtelijk dichterschap*. 's-Gravenhage 1987, p. 45–47 (i.h.b. p. 45). Ze verduidelijkt dit in een andere bijdrage met: “juist de vergetelheid [...] schept de mogelijkheid tot iets dat voordien ondenkbaar was: de verrassing van de herontdekking” (M. Spies, “Vondel in veelvoud. Het Vondel-onderzoek sinds de jaren vijftig”. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 103 (1987) 4, p. 235–269; hier p. 235).

29. K. Porteman, “Zeventiende-eeuwse dichters in last. ‘Op enen berg zo veer van huis’”. In: D. de Geest en M. van Vaeck (red.), *Brekende spiegels. Beeldveranderingen in de Nederlandse literatuur*. Leuven, 1992, p. 43–57 (i.h.b. p. 46). Over de hier behandelde problematiek zie ook K. Porteman, “De ‘klassieke’ dichters van de Nederlandse ‘Gouden Eeuw’. Wat doen we er nog mee?”. In: *Ons erfdeel*, 34 (1991) 1, p. 71–77 en M. van Vaeck, “Bredero’s liedboek. ‘De Tijd, die niet en rust, verandert alle dinghen’”. In: D. de Geest en M. van Vaeck, o.c. (noot 29), p. 59–71.

30. G. Erné en S. ten Brinke, “Zo werken met oudere teksten dat er werkelijk iets aan is”. In: *Moer. Tijdschrift voor het onderwijs in het Nederlands*, (1974), p. 237–243.

31. A. van Assche, “Over de sprong in het verleden en de magneet van het heden. De nood aan literatuurgeschiedenis op school?”. In: A. van Assche (red.), *Literatuurgeschiedenis op school?* Leuven e.a., 1988, p. 37–58.

Op beide aspecten wil ik nu verder ingaan: de wijze waarop uitspraken over literatuur binnnen het historiserend paradigma worden georganiseerd en de manier waarop de literairhistorici de ‘vertaalslag’ (de term is ontleend aan Lia van Gemert) met het brede publiek zijn aangegaan.

“Historisering” en “vermaatschappelijking”

In 1984 poneerde Marijke Spies het met grote stelligheid: ‘historisering’ en ‘vermaatschappelijking’ maken deel uit van elk hedendaags literairhistorisch onderzoek: een consensus onder de vakgenoten. Onder ‘historisering’ verstaat men dan het onderzoek naar “de tijdgebonden kenmerken van het verschijnsel ‘literatuur’ in de verschillende historische perioden”; met “vermaatschappelijking” wordt bedoeld: de ruimere “aandacht voor de sociale functies die literatuur in het verleden heeft vervuld en voor de maatschappelijke organisatievormen waarbinnen het literaire bedrijf zich heeft afgespeeld”.³²

Minder gecanoniseerde teksten en minder canonieke auteurs worden op het voorplan gebracht. In 1987 verschijnt – jawel, in de reeks *Monumenta literaria neerlandica* – Marijke Spies’ magistrale studie over en editie van twee minder bekende teksten van Vondel over “de wijd-beroemde scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden”.³³ Doelstelling was, zo staat te lezen in het voorwoord, “de relatie tussen literatuur en maatschappij preciezer te onderzoeken”. En dit aspect krijgt ook aandacht in het “Woord vooraf” bij de uitgave uit 1982 van *Vondels inwydinge van ’t stadthuis t’Amsterdam* binnen de reeks “Literatuur en maatschappij”.³⁴

Het is niet in de eerste plaats de bedoeling de schoonheid of literaire waarde van dit gedicht van Vondel onder de aandacht van het publiek te brengen. Wat deze uitgave vooral wil laten zien, is wat zo’n 17^e-eeuws gedicht te vertellen heeft over de tijd waarin het werd geschreven (p. 11).

Vanuit deze optiek werd onder leiding van Eddy Grootes Dirck Pietersz. Pers’ meer obscure tekst *Suyp-Stad of Dronckaerts leven* uitgebracht.³⁵ Beoogd wordt, zo luidt het ook hier, “het vaststellen van de relatie die [de tekst] *Suyp-stad* bezit tot de werkelijkheid erachter, en daarmee de *functie* van de tekst” (p. [8]). Het onderzoek conformeert zich daarmee aan wat toen als de maatschappelijke relevantie van historisch literatuuronderzoek naar voren werd geschoven. Herman Pleij formuleert het in het tijdschrift *De Revisor* (jaargang 1975–1976)

32. M. Spies, “Inleiding”. In: M. Spies e.a. (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen, 1984, p. 7–11. Vergelijk hierover ook: F. Willaert, “Ter inleiding”. In: K. Porteman, W. Verbeke en F. Willaert (red.), *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven, 1996, p. IX–XVI.

33. M. Spies (ed.), *J. van den Vondel, Twee zeevaart-gedichten*. 2 delen. Amsterdam e.a., 1987.

34. S. Albrecht e.a., *Vondels Inwydinghe van ’t stadthuis t’Amsterdam*. Muiderberg, 1982.

35. J.E. Verlaan, E.K. Grootes e.a. (red.), *Dirck Pietersz. Pers, Suyp-Stad of Dronckaerts Leven. Tekstuutgave met inleiding en aantekeningen*. Culemborg, 1978.

als volgt: “Ik geloof dat de funktievraag de meest essentiële is die we kunnen stellen in een literatuurwetenschap die de pretentie wil hebben om maatschappelijk relevant te zijn”.³⁶ De literatuurhistoricus gaat zich m.a.w. in de eerste plaats als een historicus gedragen; literatuur wordt als kenbron dienstbaar gemaakt aan de mentaliteitsgeschiedenis.

Een gevoel van onbehagen

“Vermaatschappelijking”, gaandeweg verbreed tot cultuurhistorie en context-gerichte benadering: de literatuuronderzoeker voelde er zich niet altijd even prettig bij en stilaan werd, vanaf de jaren negentig, een groeiend gevoel van onbehagen geëxpliciteerd. De literatuurhistoricus eist opnieuw meer aandacht op voor de eigenheid van *literatuur*onderzoek. Tegenover, of correcter gesteld, binnen de prerogatieven van de cultuurhistorie en een op de maatschappelijke context gerichte benadering vraagt hij meer aandacht voor de specificiteit van het literaire werk om aldus ook het *literaire* statuut van een tekst op het spoor te komen en te beschrijven.³⁷ Karel Porteman heeft in zijn wetenschappelijk onderzoek herhaaldelijk op deze vorm van remediëring aangedrongen en de mogelijkheden ervan binnen de krijtlijnen van het historiserende paradigma ook duidelijk en met succes gedemonstreerd: een pleidooi voor het opheffen van de spanning tussen canon en cultuurhistorische inbedding. In 1997 wordt dit helder verwoord wanneer Porteman bij de aanvang van het titanenwerk voor een nieuwe Nederlandse literatuurgeschiedenis een lans breekt voor “een cultuurhistorisch zo diep mogelijk geïntegreerde literatuurgeschiedenis, een die wil ingaan op vragen van anderen [bedoeld wordt: uit andere disciplines], maar ook een die voor de specificiteit van haar eigen benaderingswijze durft uit te komen”. Of, zo voegt hij er badinerend aan toe: “aan de van nature overspelige discipline die de algemene geschiedenis is, moet duidelijk worden gemaakt in wiens bed de historische literatuurstudie slaapt!”.³⁸

De literatuurhistoricus dus niet alleen cultuurhistoricus maar eerst en vooral ook *literatuurspecialist*, één die zich bij tijd en wijlen, op grond van zijn literair-historische competentie, als literatuurcriticus manifesteert. Dat literairhistorici op dit vlak vaak in gebreke bleven, blijkt onder meer uit de in 1996 opgezette bundel *Tegendraads genot* met opstellen over de kwaliteit van middelnederlandse teksten.³⁹ De opzet was een pleidooi voor de complementariteit van een historische en literair-kritische benadering van oudere teksten: de literatuuronderzoeker wil en durft oordelen én waarderen. Het doel is tweeledig: inzicht krijgen in het “literaire werk zelf en in zijn plaats binnen de literatuurgeschiedenis” en tegelijk

36. H. Pleij, “De sociale functie van humor en trivialiteit op het toneel”. In: *De Revisor* 5 (1975–1976), 108–127, i.h.b. p. 124.

37. Vergelijk hierover F. Willaert, o.c. (noot 32).

38. K. Porteman, ‘Canon en cultuurhistorische inbedding’, in: *Veelstemmig akkoord. Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag, 1997, p. 72–74, i.h.bijz. p. 74.

39. K. Porteman e.a., o.c. (noot 32).

“aan een maatschappelijke behoefte” beantwoorden (p. XII). Het resultaat van het experiment was voor de samenstellers van de bundel ‘even verwarrend als interessant’ (p. XII) en in die zin werd de bundel dan ook op gemengde gevoelen onthaald: geslaagd van opzet, maar dubbelzinnig in de uitwerking;⁴⁰ vele onderzoekers bleken immers grote moeite te hebben om zich buiten het historiserende paradigma te begeven, voor hen een wereld van glad ijs. Het leverde hun een wat zure en chagrijnige oprisping op in het literair kwartaaltijdschrift *Kruispunt*. Verwijtend klinkt het daar: de literatuurhistoricus blijft in gebreke, want hij “heeft geleerd te kijken zonder te zien, te lezen zonder te smaken”.⁴¹

Nauwelijks een jaar later werd de oefening nog eens overgedaan, nu scherp gefixeerd op de leeservaring van professionele onderzoekers van het literaire erfgoed. Bedoeld wordt de bundel opstellen *Mooi meegenomen* die door Willem van den Berg en Herman Pleij werd samengesteld bij het afscheid van Eddy Grootes als hoogleraar Historische Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Een bundel dus over – en ik citeer de ondertitel – de “genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde”.⁴² Onder het motto “Literatuurhistorici zijn ook gewone lezers” (p. 8) werden de onderzoekers aangespoord “het achterste van hun tong” te laten zien (p. 9). Het leverde heel uiteenlopende reacties op: “van enthousiaste aanhankelijkheidsbetuigingen tot aan knorrige distantiëringen van zulke aansporingen tot intimiteit” (p. 9). De titels van de diverse bijdragen liegen er niet om. Tegenover titels als “waarom ik van sommige historische teksten houd”, “Vreemd en toch eigen”, “Een zak snoepgoed voor jezelf” of “Weerkaatste emoties” staan antwoorden als “Mooi is anders”, “Een verhouding op afstand” of “een vreemde vraag en een niet-gewenst antwoord”. Het bundeltje werd, voor zover ik heb kunnen nagaan, in het wetenschappelijk circuit nooit gerecenseerd.

De vertaalslag van onderzoek

In het voorgaande heb ik een wat groffkorrelig beeld geschetst van de wijze waarop de literatuurhistoricus in de voorbije decennia met zijn studie-object is omgegaan, van de aard van het discours dat onder vakgenoten werd gevoerd, van de wijze waarop hij literaire monumenten leest en bespreekt, ze bewoont maar tegelijk ook toegankelijk maakt voor en in overleg met collega-vakgenoten. Maar daarnaast is er hier en daar ook al sprake geweest van het gesprek buiten de eigen kring: het debat voor een breder publiek, de vertaalslag van onderzoek voor niet-vakgenoten, overdracht als “essentieel onderdeel van het wetenschappelijk

40. Vergelijk de recensies van E. Mantingh in: *Nederlandse letterkunde*, 2 (1997), 394–395 en H. Brinkman in: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 12 (1998), 74–78.

41. B. Todoroff, “Academisch divertimento. Over het hoe en wat van de medioneerlandistiek”, in: *Kruispunt* 38 (1997), 173, p. 78–94 (i.h.bijz. p. 88).

42. H. Pleij en W. van den Berg (ed.), *Mooi meegenomen? Over de genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde*. Amsterdam, 1997.

bedrijf”,⁴³ “Literatuurwetenschap die de pretentie wil hebben om maatschappelijk relevant te zijn”.⁴⁴

De literairhistorici hebben met betrekking tot de zeventiende-eeuwse Nederlandse literatuur (net als hun vakgenoten uit de Middeleeuwen of de achttiende eeuw) deze opdracht ter harte genomen en streefden er de laatste decennia uitdrukkelijk naar om de wetenschappelijke inzichten in een minder academische en vaak bijzonder plezierige vorm aan de man te brengen. Een geslaagd voorbeeld was die op gedegen onderzoek gebaseerde studie uit 1979 over Vondels gedicht bij de inwijding van het Amsterdamse stadhuis waarvan de cover de vorm had van een mooi uitgegeven stripalbum.⁴⁵ En achteraan werd ook een stripverhaal toegevoegd waarin een dichtende en kousenbreiende Vondel – de bijgekleurde Vondel van republikeins links⁴⁶ – zich op sympathieke wijze schaarde aan de zijde van krakers en demonstrerende jongeren die zich in '79 tegen de bouw van het nieuwe Amsterdamse stadhuis hadden gekeerd. Of er is de prestigieuze *Delta*-reeks (met delen over Bredero's *Spaanschen Brabander* en *Moortje*, over de zeventiende-eeuwse religieuze poëzie, Vondels tragedies of Hoofts *Warenar*), naast de al jaren lopende en aantrekkelijk geprijsde *Griffioen*-reeks die tal van bekende en minder bekende teksten uit de zeventiende-eeuwse literatuur bereikbaar maken; en er is nog de *Alfa*-reeks en de reeks *Nederlandse klassieken*. Al succesrijk is de website *DBNL*, de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren (www.dbnl.org). En in de reeks *Tekst in Context*, bestemd voor het onderwijs, verschijnen boeiende uitgaven over de zestiende- en zeventiende-eeuwse liedcultuur, reisverhalen uit de zeventiende en achttiende eeuw of een uitgave van Hoofts *Warenar*, telkens met docentenhandleiding. Ook aantrekkelijke en vlot leesbare overzichtswerken met betrekking tot zeventiende-eeuwse literatuur en cultuur, al dan niet bestemd voor het onderwijs, komen op de markt: Eddy Grootes' *Het literaire leven in de zeventiende eeuw* (Leiden, 1984), Marijke Spies' Bulkboek *Des menschen op- en nedergang* (jrg. 14, 1985, nr. 148), Schenkeveld-van der Dussens *Nederlandse literatuur in de tijd van Rembrandt* (Utrecht, 1994), of meer recent en als chronologisch vervolg op Van Oostroms *Handgeschreven wereld* René van Stipriaans prachtige boekwerk *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550–1800)* (Amsterdam, 2002). De literatuurhistoricus ontdoet zich van zijn al te scherpe academische kantjes, veroverd of herovert een plaats in de betere boekhandel en presenteert zijn wetenschappelijk werk aan een breder publiek. De initiatieven passen binnen een bredere strategie met betrekking tot Nederlandse literatuur. De publikatie van *Nederlandse literatuur, een geschiedenis* haalde mooie oplagen en het succes ervan zette de uitgever ertoe aan om soortgelijke boekwerken uit te geven en zo verschenen onder redactie van R.-L. Erenstein e.a., *Een thea-*

43. L. van Gemert, “De voorwaarden voor een goed gesprek. De wetenschap en het publiek”. In: www.neerlandistiek.nl (01.03).

44. H. Pleij, o.c. (noot 36), p. 124.

45. M. Spies, *Vondel en Amsterdam. Vondels gedicht “De inwydinge van 't stadhuis t'Amsterdam” in beeld gebracht*. Amsterdam, 1979.

46. K. Porteman, o.c. (noot 29), p. 46.

tergeschiedenis der Nederlanden (Amsterdam, 1996) of van L.P. Grijp e.a., *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden* (Amsterdam, 2001). Al even monumentaal, luxueus, toegankelijk geschreven én prijsvriendelijk was de op vernieuwend onderzoek gebaseerde, lijvige bloemlezing over *Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd*.⁴⁷ En het vroeger reeds bijzonder toegankelijk geformuleerde en gepresenteerde tijdschrift *Literatuur* werd omgevormd tot een magazine over Nederlandse literatuur. Of, zoals het op de flyer bij het verschijnen van het nulnummer van *ZL* werd uitgedrukt: ‘Literatuurgeschiedenis mag weer!’. Vlotte leesbaarheid is in academische kringen beslist geen taboe meer. Het oogmerk van het literairhistorisch bedrijf is duidelijk: literaire monumenten worden verankerd in de hedendaagse cultuur, ze worden ontsloten voor een breder publiek, ook al blijkt het grote publiek daarmee nog niet bereikt.

Het brede publiek

Precies over dit grote publiek wil ik het nu nog even hebben. Het is een pijnpunt waarmee ook andere monumentenzorgers worden geconfronteerd. Cultuurproducten worden in ons bestel maar weinig bestaansrechten verleend. Aan hen wordt immers vaak het essentiële culturele bestaansrecht ontnomen om te nemen of te laten te zijn. Het gevolg daarvan is dat het historisch monument, bij het bedienen van een groot publiek, vaak aan allerhande oneigenlijke waarden en verkoopsstrategieën wordt gekoppeld die het een vermeende toegankelijkheid en begrijpbaarheid, en vooral ook een geheel anderssoortige attractiviteit verlenen. Zeker bij een breed publiek blijkt de waardering voor figuren uit de Gouden Eeuw samen te vallen met een gevestigde feest-, eet- en drinkcultuur. De populariteit van het Vlaamse Dentergemse Vondelbier profiteert in Nederland van de hausse in het verbruik van de Belgische streekbieren aldaar. In Amsterdam komen in '85 tijdens de herdenking van Bredero proeven van een heuse Brederowijn. En tijdens het Coornhertjaar (1990) bood het “Ouwe Wijnhuys” te Gouda in haar persoonlijke selectie onder de naam “Acte de présence” een witte en rode Coornhert-wijn aan, costières de Nîmes. Met veel historische kennis werd er alvast niet gebotteld en wellicht ook niet gedronken.

Ook in Vlaanderen is het verschijnsel overbekend. In 1997 werd de bekende humanist Justus Lipsius herdacht met een colloquium dat liep onder de titel: “Justus Lipsius: Europae lumen et columen” [Lipsius, het licht en de zuil (het toppunt) van Europa]. De tekst varieerde Ortelius’ woorden waarmee de cartograaf in één van zijn brieven afscheid nam van Lipsius: “Vale, verum antiquae historiae lumen”.⁴⁸ Het in deze brief uitgedrukte, galante compliment over Lipsius’ vertrouwde met de Oudheid (“*antiquae historiae lumen*”), werd in 1997

47. M.A. Schenkeveld-van der Dussen, o.c. (noot 26); R.L. Erenstein (red.), o.c. (noot 26) en R. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550–1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam, 1997.

48. P. Burmannus (ed.), *Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum tomi quinque*. Leiden, 1727. Deel I, p. 165, nr. 163 (Antwerpen 29 sept. 1595).

bijgesteld vanuit een hedendaags, modieuzer klinkend Euro-discours: “Lipsius: *Europae lumen et columen*”. In dit herdenkingsjaar bracht de n.v. Interbrew een hoog gistingsbier uit (houdbaarheidsdatum: augustus '99), mét hergisting in de fles, i.c. een sympathiek ogend kruikje met op het etiket een wat droef en onthutst toekijkende humanist. Onderaan het etiket staat het *adagium*, hier ontleend aan Lipsius' correspondentie: “Voor vrienden ist altyt kermisse”.⁴⁹ De gastvrije humanist als Boerenbreughel. En het écht grote publiek werd in Overijse bedacht met een spectaculaire historische evocatie waarin Lipsius, Rubens, Moretus, de aartshertogen Albrecht en Isabella figureerden naast spektakelschermers, vuurspuwers, een afdeling van de Spaanse artillerie met geschut en tot afsluiting de evocatie van een authentieke zestiende-eeuwse volkskermis. Op een soortgelijke manier werd Bredero in 1985 te Amsterdam herdacht.⁵⁰ Vaak is het de enig mogelijke weg om bij een breed publiek historische figuren of gebeurtenissen in het collectieve geheugen te houden of (opnieuw) te vestigen.

Enkele bedenkingen ter afronding

Tot zover dit verhaal over de rattenvanger van Hameln, over de hedendaagse literatuurhistoricus als literaire monumentenzorger: hij leidt of misleidt, met voorbedachten rade. Het is aan de maatschappij om hem op zijn mérites te beoordelen. De uitgangspunten zijn uitwisselbaar met deze van de architecturale monumentenzorger. Ik zet het nog even op een rijtje. De monumentenzorger restaureert en conserveert het monument en ontsluit het vanuit de specifieke eigenheid van de tekst/het gebouw. Voor een *historisch* monument betekent dit dat de ontsluiting van en een zinvolle omgang met het gebouw of met de tekst telkens weer *vertrekt* vanuit de specifieke historiciteit van het monument. Alleen op die manier kan het opnieuw en blijvend worden geïntegreerd in verschillende maar daarom niet alle sectoren van de maatschappij.

Voor de literatuurhistoricus als literatuurwetenschapper én als literaire monumentenzorger zijn de implicaties niet gering. Ze maken de weg vrij voor een aantal rechten maar brengen ook plichten met zich mee. Ik zet een en ander op een rijtje in de vorm van vier bedenkingen.

1. Het komt me voor dat het debat over de maatschappelijke relevantie van literairhistorisch onderzoek stevast de nadruk legt op een haast verplichte deelname van de literatuurhistoricus aan hedendaagse maatschappelijke discussies, al dan niet binnen het literaire veld. De directive over “vermaatschappelijking” met betrekking tot het literairhistorisch onderzoek was in elk geval hierop gefundeerd. En soortgelijke claims worden bij herhaling geformuleerd. Bij de opening van het Antwerpse *Instituut voor de Studie van de Letterkunde in de Neder-*

49. A. Gerlo, M.A. Nauwelaerts, H.D.L. Vervliet e.a. (ed.), *Iusti Lipsi Epistolae*. Brussel, 1978–. Deel VII, 94 07 28: brief van Lipsius te Leuven aan zijn neef Jan de Greve (te Brussel). Daarin nodigt hij zijn neef uit voor het kermismaal te Leuven.

50. Op een soortgelijke manier werd in 1985 Bredero herdacht; vergelijk hierover M. van Vaec, o.c. (noot 29), p. 65.

landen bepleitte Herman Pleij een heroriëntering van het vak in de richting van diachroon vergelijkend onderzoek. Alleen op die manier, zo poneerde hij met verve, kon literatuurwetenschap haar maatschappelijk nut aantonen en haar plaats opeisen op een hedendaags forum over literatuur en maatschappij: Coetzee's *Elizabeth Costello* in het licht dus van een aloude humanistische debatacultuur, of het verschil tussen Vlaanderen en Nederland gevat in het voortleven van de Uilenspiegelfiguur.⁵¹ De werkwijze is duidelijk: "Organiser le passé en fonction du présent": het lijkt mij niet de eerste betrachting van een historische discipline.⁵² Want ook al wordt heel wat kwalitatief hoogstaand en vernieuwend literairhistorisch onderzoek georganiseerd vanuit maatschappijwetenschappelijke, identiteits presenterende of maatschappijkritische motieven (genderbenadering, imagologie, 'colonial discourse theory', onderzoek omtrent de culturele identiteit)⁵³, de beweegredenen zijn en blijven in eerste instantie waardegebonden en geëngageerd. De onderliggende, uiteindelijk onhoudbare gedachte daarbij is dat het verleden leert over het heden.⁵⁴

2. Een tweede bedenking sluit hier nauw bij aan. Net zoals de historicus mag de literatuurhistoricus zich het recht toeëigenen van de *historische interesse*: de gedrevenheid en het verlangen om het verleden *an sich* te bestuderen. Een gedrevenheid en een verlangen die in hun vrijblijvendheid de maatschappelijke relevantie van historische literatuurstudie uitmaken. Ik verwijs hier naar Tollebeek's en Verschaffel's *Apologie van de historische interesse*. Dit essay uit 1992 erkent dat mensen vaak worden gedreven door een (onverklaarbaar en onherleidbaar) verlangen [om] het verleden dat zich in kleine dingen toont en de toeschouwers ook aangrijpt, te kennen. De discipline die aan dit verlangen tegemoet komt, en er tot op zekere hoogte ook in slaagt de gezochte betekenis te geven, ontleent precies daaraan haar betekenis.⁵⁵ Geschiedenis en literatuurhistorie als een 'culturele levensbehoefte':

Een cultuur vraagt erom met het verleden om te gaan. Dat zulke omgang uiteindelijk altijd nutteloos is, versterkt juist zijn culturele kracht. Een cultuur heeft behoefte aan supplementaire, irrelevante kennis en begrip. De geschiedenis[discipline] vindt haar oorsprong én rechtvaardiging in dat supplement [...]. Zij heeft dezelfde functieloosheid als poëzie, kunst, wijsbegeerte en zuivere wetenschap, en heeft ook een analoge waarde'.⁵⁶

'Zuivere wetenschap': het hoge woord is eruit. De wetenschappelijke bestudering van literaire fenomenen uit het verleden als een maatschappelijke waarde

51. H. Pleij, "De onweerstaanbare werking van literatuur". Lezing gehouden op 13 november 2003 in het Rockoxhuis te Antwerpen naar aanleiding van de oprichting aan de Universiteit Antwerpen van het ISLN – Instituut voor de Studies van de Letterkunde in de Nederlanden.

52. Cf. J. Tollebeek en T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*. Amsterdam, 1992, p. 87.

53. Voor voorbeelden met betrekking tot de Nederlandse historische letterkunde: zie T. van Strien, "De historische letterkunde: geschiedenis en literatuur". In: *De Zeventiende eeuw* 14 (1998), 2, p. 246–256, i.h.bijz. p. 249–250.

54. J. Tollebeek en T. Verschaffel, o.c. (noot 52), p. 94.

55. *Ib.*, p. 104–105.

56. *Ib.*, p. 105.

op zich. Met betrekking tot de bètawetenschappen heeft men het dan over (vrijblijvend) ‘fundamenteel’ wetenschappelijk onderzoek.

3. Historische literatuurstudie als ‘fundamenteel’ wetenschappelijk onderzoek: het ontslaat de literatuurhistoricus *niet* van de verplichting om in te gaan op vragen uit de maatschappij. En in die zin kan ik alleen maar de grootste bewondering opbrengen voor de geëngageerdheid waarmee Marijke Spies – ze had toen net met Willem Frijhoff dat kloeke boekdeel uitgebracht binnen de reeks over Nederlandse cultuur in Europese context –⁵⁷ aan de zijde van historici als Van Deursen en De Rooy in een *Vrij Nederland*-special onbevangen deelneemt aan het debat over de herontdekking van de Nederlandse identiteit.⁵⁸ En al even aantrekkelijk en relevant voor actuele, maatschappelijke kwesties zijn studies – ook al werden ze niet met het oog op hedendaagse maatschappelijke debatten opgezet – als Marijke Meijer Drees’ boek over de beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650, een studie waarin oorsprong en functie van natiestereotypen centraal staan;⁵⁹ of, om een ander voorbeeld te noemen, het onderzoeksproject over schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd.⁶⁰

Maatschappelijk en waardegebonden engagement: het is duidelijk een spin-off van fundamenteel literairhistorisch onderzoek en vanuit deze optiek dient ook de bekommernis die leeft bij tal van literairhistorici om zich ook als literatuurcriticus te profileren, ernstig worden genomen. Er valt geen reden te bedenken waarom de literatuurhistoricus zou achterblijven bij Komrijs succesvolle bloemlezingen in duizend-en-enige-gedichten, of waarom hij, andersgeaard maar in de trant van Komrijs bundel essays *Trou moet blycken* (2001),⁶¹ vanuit een specifieke literairhistorische competentie en een duidelijke canongerichtheid zijn beschouwingen over oudere literatuur voor een breder publiek van literair geïnteresseerden niet ten beste zou geven. Het magazine *Literatuur* zou er een andere georiënteerdheid door verkrijgen. Vanuit deze optiek wordt Ton Anbeeks ophefmakende artikel over “Wat wil de literatuuronderzoeker” in één van de laatste nummers van het tijdschrift *Literatuur-oude-stijl* er in zijn uitval tegen literatuurwetenschap even onbegrijpelijk als overbodig door.⁶²

4. Mijn laatste bedenking gaat over de apriori’s van waaruit literairhistorici de vertaalslag met een breed publiek, met *het* brede publiek aangaan. In 2002 vond in het Amsterdamse Rijksmuseum het jaarlijkse congres van de Werkgroep

57. W. Frijhoff en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht. Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag, 1999.

58. *Vrij Nederland*, 23 november 2002, 68–71.

59. M. Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650*. Den Haag, 1997.

60. R. Schenkeveld-van der Dussen (red.), o.c. (noot 47).

61. G. Komrij, *Trou moet blycken of Opnieuw in liefde bloeyende: de Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de eenentwintigste eeuw in honderd en enige gedichten*. Amsterdam, 2001.

62. T. Anbeek, “Wat wil de literatuuronderzoeker”. In: *Literatuur* 19 (2002), 3, p. 130–136, met een reactie van D. de Geest, “Wat wil Anbeek? Wat wil Literatuur? Wat wil de literatuuronderzoeker? Straatruoer in de literatuurwetenschap?” In: *Literatuur* 19 (2002), 4, p. 203–208.

Zeventiende Eeuw plaats. Centraal stond de toekomst van het vak en “de verbeelding of popularisering van de zeventiende-eeuwse cultuur”.⁶³ Het viel daarbij op hoezeer de preoccupaties met het brede publiek bij de collega-vakgenoten uitmondten in *of défaitisme of* een onmiskenbare missioneringsdrang. Ik verwijs voor het eerste naar de tussenkomst van de eminente kunsthistoricus Eddy de Jongh:

Bij de geïnteresseerde leek is het all-round type zeldzaam. [...] Van *rapport* [tussen de kunstgeschiedenis] met de culturele elite is weinig sprake [...]. Moeten we de medemens wel lastig vallen met onze preoccupaties? We neigen er nog steeds naar om het volk te willen verheffen, uitgaande van het achterhaalde standpunt dat kunst tot deugd voert. Was dat maar waar: we zullen altijd bezig blijven voor een uiterst beperkte cliëntèle. De massacultuur [...] overheerst, de eruditie is verdwenen [...] er wordt minder gelezen dan gekeken (in de catalogi wordt louter gebladerd).⁶⁴

De Jongh presenteert hier een duaal maar tegelijk ook monolithisch beeld van ‘ons’ doelpubliek: *of* een geïnteresseerde lezer, *of* een “bladeraar”. Waarom mogen tentoonstellingscatalogi niet fungeren binnen een zap-cultuur: nu eens in statische vorm als *coffee-table*-boek, dan weer om erin te bladeren en je te verlustigen aan de prachtige reproducties; nu eens als referentiewerk voor de vakgenoot, dan weer om op de hoogte te blijven van het reilen en zeilen in een andere discipline; als een vorm van zelfpresentatie in de boekenkast, of heel even als leesvoer voor de geïnteresseerde leek tijdens een leeg moment. In elk geval als een telkens weer in wisselende omstandigheden gesmaakte emanatie van een collectief cultureel geheugen. En bestaat er wel zoiets als een lezer, om nog maar te zwijgen van *de* lezer?

Maar ook de onderliggende missioneringsdrang bij cultuuroverdracht heeft wel eens zijn kleine kantjes, meer in het bijzonder wanneer dit resulteert in een wat onvoorwaardelijke aanpassing van de literairhistorische boodschap aan de vermeende leefwereld van het doelpubliek. Mijn voorbeeld ontleen ik aan de overigens voortreffelijke en voor het voortgezet onderwijs bestemde serie *Tekst in context*. Blijkens de flaptekst wil de reeks “de resultaten van decennia wetenschappelijk onderzoek” over historische literatuur “volgens de eisen van de moderne didactiek aan de leerlingen” presenteren. “De delen bevatten een vertaling van de historische tekst, zijn uitbundig geïllustreerd en geven veel informatie over de historisch-sociologische context”. Zo ook in het zesde deeltje: een editie van P.C. Hoofts op klassieke leest geschoeide comédie *Warenar* (1617).⁶⁵ De

63. *De zeventiende eeuw*, 19 (2003), 2, p. 1.

64. W. Kloek, H. Leeflang, H. van Nierop en R. van Stipriaan, “De toekomst van de zeventiende eeuw. Verslag van het op 30 augustus 2002 gehouden colloquium in het Rijksmuseum te Amsterdam, georganiseerd door de Werkgroep Zeventiende Eeuw, het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw en het Rijksmuseum, Amsterdam”. In: *De zeventiende eeuw*, 19 (2003), 1, p. 3–12 (i.h.bijz. p. 6–7).

65. L. van Gemert en M. Meijer Drees (sam.), *P.C. Hooft Warenar. Geld en liefde in de Gouden Eeuw. Met medewerking van Karel Bostoen en Marijke Barend-van Haeften*. Amsterdam, 2002.

ondertitel refereert aan de contextualiseringsdrang die de serie eigen is: *Geld en liefde in de Gouden Eeuw*. En dat blijkt ook uit de editie: de veelvormigheid van de vroegmoderne cultuur staat centraal, zo centraal dat een duidelijke link met de tekst een enkele keer dreigt weg te vallen; soms dreigen spectaculaire effecten in de toelichting de boventoon te voeren. Ik geef hiervan twee voorbeelden. In het derde bedrijf zet Warenars toekomstige schoonzoon Rijkert de oude vrek mooi te kijk. Wanneer beiden afspreken om later die dag op de huwelijksvoorwaarden te klinken, sneert Rijkert: “Wat zeg je d’r van, zul je vanavond Duits wezen?”. “Duits wezen”: gierig zijn, zelf niet tracteren, een ander laten betalen. “Duits” dus voor “Dutch” en de toelichting heeft het vervolgens uitvoerig over tal van Engelse uitdrukkingen: “a Dutch comfort” voor schrale troost; “going Dutch” – wat Warenar die avond zou doen –; “double Dutch” voor koeterwaals; de getrakteerde betaalt bij “a Dutch treat”; eigenbelang primeert bij “Dutch crossing” en het geheven strafprekerige vingertje is eigen aan “talking like a Dutch uncle”. En bij wijze van toemaat wordt dit alles voorzien van een collage stereotiepen uit de Nederlandse toeristenindustrie. De link met de tekst begint me daarbij te ontgaan. Een beetje in de stijl van *pop-ups* en *banners* op een commerciële website wordt de illustratietechniek bij het vierde bedrijf. Ritsert bekent dan aan z’n moeder Geertruid dat hij Warenars dochter heeft aangerand én bezwangerd. Dit *moment suprême* wordt in de tekstuitgave voorzien van een uitweiding over ‘Ongewenst zwanger, wat nu?’ met beschouwingen over pil en condoom (die er nog niet waren) en de zeventiende-eeuwse *morning after* methode, met als *pop-up* een illustratie van een zeventiende-eeuwse vrouwenspuut (in 2001 gevonden in Zwolle). Actualisering fungeert hier als Cats’ “wormcruyt met suycker”: het toewerken naar de literatuurkunde wordt verschoven naar de docentenhandleiding.

‘Talking like a Dutch uncle’: ik wil het ter afsluiting wel doen. Dit artikel heeft willen aantonen dat de literaire tekst binnen diverse contexten telkens weer op een eigen wijze wordt ingevuld, aangevuld en geëxpliciteerd. Het literaire monument “betekent” telkens op een andere wijze naargelang het fungeert binnen de context van het onderwijs, het onderzoek, een tentoonstelling, een literair programma, een letterkundig tijdschrift, een leeskring, een podiumkunst, de individuele leesact: het literaire monument wordt maatschappelijk geïntegreerd. De literatuurhistoricus speelt hierbij een eigen rol. En over zijn positie kan men duidelijk zijn: hij mag zich het recht voorbehouden de literaire tekst centraal te stellen.

Literatuur

- Adriaenssens e.a. 1998 – I. Adriaenssens, M. Hendryckx en J. van Alsenoy, *Het geheim achter een open deur. Toegankelijke monumenten doordacht*. Brussel 1998.
- Alberdingk Thijm 1876 – J.A. Alberdingk Thijm, *Portretten van Joost van den Vondel. Eene laatste aflevering tot het werk van Jac. Van Lennep*. Amsterdam 1876.

- Albrecht e.a. 1982 – S. Albrecht e.a., *Vondels Inwydinghe van 't stadthuis t'Amsterdam*. Muiderberg 1982.
- Anbeek 2002 – T. Anbeek, “Wat wil de literatuuronderzoeker”. In: *Literatuur* 19 (2002) 3, p. 130–136.
- Van Assche 1988 – A. van Assche, “Over de sprong in het verleden en de magneet van het heden. De nood aan literatuurgeschiedenis op school?” In: A. van Assche (red.), *Literatuurgeschiedenis op school?* Leuven 1988, p. 37–58.
- Becker 1983 – J. Becker, “‘Justus ex fide vivit’: over het Vondelbeeld (Amsterdam, 1867)”. In: *Nederlands kunsthistorisch jaarboek* 34 (1983), p. 132–194.
- Brinkman 1998 – H. Brinkman, recensie van K. Porteman, W. Verbeke en F. Willaert (red.), *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven, 1996. In: *Millennium. Tijdschrift voor middeleeuwse studies* 12 (1998), p. 74–78.
- Burmannus 1727 – P. Burmannus (ed.), *Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum tomi quinque*. Leiden 1727.
- Van Daalen 1968 – P.K. van Daalen, “Het standbeeld van Jacob Cats te Brouwershaven door de beeldhouwer Ph. Parmentier te Gent (1829). In: *Miscellanea Jozef Duverger. Bijdragen tot de kunstgeschiedenis der Nederlanden*. Gent 1968, deel 2, p. 697–704.
- Van Engen 1996 – M. van Engen, “9 oktober 1969. Begin van de Aktie Tomaat. De crisis in het theater leidt tot openlijk protest en acties van het publiek”. In: R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam 1996, p. 752–759
- Erné e.a. 1974 – G. Erné en S. ten Brinke, “Zo werken met oudere teksten dat er werkelijk iets aan is”. In: *Moer. Tijdschrift voor het onderwijs in het Nederlands* (1974), p. 237–243.
- Frijhoff e.a. 1999 – W. Frijhoff en M. Spies, *1650. Bevochten eendracht. Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag 1999.
- De Geest 2002 – D. de Geest, “Wat wil Anbeek? Wat wil Literatuur? Wat wil de literatuuronderzoeker? Straatrumoer in de literatuurwetenschap?” In: *Literatuur* 19 (2002) 4, p. 203–208.
- Van Gemert 1993 – L. van Gemert, “3 januari 1638: De opening van de Amsterdamse Schouwburg. Vondel en de Gysbreght-traditie”. In: M.A. Schenkeveld-van der Dussen (red.), *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Groningen 1993, p. 230–236.
- Van Gemert 2001 – L. van Gemert, “De voorwaarden voor een goed gesprek. De wetenschap en het publiek”. In: www.neerlandistiek.nl (01.03).
- Van Gemert e.a. 2002 – L. van Gemert en M. Meijer Drees (sam.), *P.C. Hooft Warenar. Geld en liefde in de Gouden Eeuw. Met medewerking van Karel Bostoen en Marijke Barend-van Haften*. Amsterdam 2002.

- Gerlo e.a. 1978 – A. Gerlo, M.A. Nauwelaerts, H.D.L. Vervliet e.a. (ed.), *Iusti Lipsi Epistolae*. Brussel 1978–.
- Grijp 2001 – L.P. Grijp e.a., *Een muziekgeschiedenis der Nederlanden*. Amsterdam 2001.
- Grootes 1985 – E.K. Grootes, "Zeventiende-eeuwse literatuur als bron van historische kennis". In: *De zeventiende eeuw* 1 (1985) 1, p. 3–11.
- Grootes 1984 – E. Grootes, *Het literaire leven in de zeventiende eeuw*. Leiden 1984.
- Huvenne 1988 – P. Huvenne, "Het Rubenshuis". In: *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen* 26 (1988) 4, p. 122–162.
- Kloek e.a. 2003 – W. Kloek, H. Leeftang, H. van Nierop en R. van Stipriaan, "De toekomst van de zeventiende eeuw. Verslag van het op 30 augustus 2002 gehouden colloquium in het Rijksmuseum te Amsterdam, georganiseerd door de Werkgroep Zeventiende Eeuw, het Amsterdams Centrum voor de Studie van de Gouden Eeuw en het Rijksmuseum, Amsterdam". In: *De zeventiende eeuw* 19 (2003), 1, p. 3–12.
- Komrij 2001 – G. Komrij, *Trou moet blycken of Opnieuw in liefde bloeyende: de Nederlandse poëzie van de twaalfde tot en met de eenentwintigste eeuw in honderd en enige gedichten*. Amsterdam 2001.
- Kuiper 1962 – G. Kuiper, "Jacob Cats voor het gericht van Potgieter en Huet". In: P. Minderaa (ed.), *Aandacht voor Cats bij zijn 300-ste sterfdag*. Zwolle 1962, p. 105–117.
- Leuker 2001 – M.-Th. Leuker, *Künstler als Helden und Heilige. Nationale und konfessionelle Mythologie im Werk J.A. Alberdingk Thijms (1820–1889) und seiner Zeitgenossen*. Münster 2001.
- Luger 1985 – B. Luger, "Gezicht en vergezicht. Perspectiefproblemen in het beeld van de zeventiende en negentiende eeuw". In: *De negentiende eeuw* 9 (1985) 3, p. 131–144.
- Mantingh 1997 – E. Mantingh, recensie van K. Porteman, W. Verbeke en F. Willaert (red.), *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven 1996. In: *Nederlandse letterkunde* 2 (1997), p. 394–395.
- Meijer 1818 – H. Meijer, *Vaderlandsch gevoel, bij de beschouwing der tentoonstelling van schilderijen, van nog in leven zijnde Nederlandsche meesters in den jare 1818*. Haarlem 1818.
- Meijer Drees 1997 – M. Meijer Drees, *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650*. Den Haag 1997.
- Pleij 1975–1976 – H. Pleij, "De sociale functie van humor en trivialiteit op het toneel". In: *De Revisor* 5 (1975–1976), p. 108–127.
- Pleij e.a. 1997 – H. Pleij en W. van den Berg (ed.), *Mooi meegenomen? Over de genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde*. Amsterdam 1997.

- Pleij 2003 – H. Pleij, “De onweerstaanbare werking van literatuur”. Lezing gehouden op 13 november 2003 in het Rockoxhuis te Antwerpen naar aanleiding van de oprichting aan de Universiteit Antwerpen van het ISLN – Instituut voor de Studies van de Letterkunde in de Nederlanden.
- Porteman 1991 – K. Porteman, “De ‘klassieke’ dichters van de Nederlandse ‘Gouden Eeuw’. Wat doen we er nog mee?”. In: *Ons erfdeel* 34 (1991) 1, p. 71–77.
- Porteman 1992 – K. Porteman, “Zeventiende-eeuwse dichters in last. ‘Op enen berg zo veer van huis’”. In: D. de Geest en M. van Vaeck (red.), *Breken-de spiegels. Beeldveranderingen in de Nederlandse literatuur*. Leuven 1992, p. 43–57.
- Porteman e.a. 1996 – K. Porteman, W. Verbeke en F. Willaert (red.), *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven 1996.
- Porteman 1997 – K. Porteman, “‘Een porseleine kop vol alderhande druiven Vind ik dat boven al aan ’t oge wel behaagt.’ Of: de kleine genoegens van de oude literatuur”. In: W. van den Berg en H. Pleij (red.), *Mooi meegenomen? Over de genietbaarheid van oudere teksten uit de Nederlandse letterkunde*. Amsterdam 1997, p. 119–125.
- Porteman 1997b – K. Porteman, ‘Canon en cultuurhistorische inbedding’, in: *Veelstemmig akkoord. Naar een nieuwe literatuurgeschiedenis*. Den Haag 1997, p. 72–74.
- Schenkeveld-van der Dussen 1994 – M.A. Schenkeveld-van der Dussen, *Nederlandse literatuur in de tijd van Rembrandt*. Utrecht 1994.
- Schenkeveld-van der Dussen e.a. 1997 – R. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550–1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997.
- Smits-Veldt 1996 – M.B. Smits-Veldt, “3 januari 1638: Opening van de Amsterdamse Schouwburg met Vondels *Gysbreght van Aemstel*. Begin van een traditie en het beheer van de Schouwburg”. In: R.L. Erenstein (red.), *Een theatergeschiedenis der Nederlanden. Tien eeuwen drama en theater in Nederland en Vlaanderen*. Amsterdam 1996, p. 204–211.
- Spies 1979 – M. Spies, *Vondel en Amsterdam. Vondels gedicht “De inwydinge van ’t stadthuis t’Amsterdam” in beeld gebracht*. Amsterdam 1979.
- Spies 1984 – M. Spies, “Inleiding”. In: M. Spies e.a. (red.), *Historische letterkunde. Facetten van vakbeoefening*. Groningen 1984, p. 7–11.
- Spies 1985 – M. Spies, *Des menschen op- en nedergang. Literatuur en leven in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1985.
- Spies 1987 – M. Spies, “Vondels actualiteit”. In: M. Geesink en A. Bossers (red.), *Vondel! Het epos van een ambachtelijk dichterschap*. ’s-Gravenhage 1987, p. 45–47.

- Spies 1987b – M. Spies, "Vondel in veelvoud. Het Vondel-onderzoek sinds de jaren vijftig". In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 103 (1987) 4, p. 235–269.
- Spies 1987c – M. Spies (ed.), *J. van den Vondel, Twee zeevaart-gedichten*. 2 delen. Amsterdam 1987.
- Van Stipriaan 2002 – R. van Stipriaan, *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (circa 1550–1800)*. Amsterdam 2002.
- Van Strien 1998 – T. van Strien, "De historische letterkunde: geschiedenis en literatuur". In: *De Zeventiende eeuw* 14 (1998) 2, p. 246–256.
- Todoroff 1997 – B. Todoroff, 'Academisch divertimento. Over het hoe en wat van de medioneerlandistiek', in: *Kruispunt* 38 (1997) 173, p. 78–94.
- Tollebeek e.a. 1992 – J. Tollebeek en T. Verschaffel, *De vreugden van Houssaye. Apologie van de historische interesse*. Amsterdam 1992.
- Het Vaderlandsch Gevoel* 1978 – *Het Vaderlandsch Gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. Amsterdam 1978.
- Van Vaeck 1992 – M. van Vaeck, "Bredero's liedboek. 'De Tijd, die niet en rust, verandert alle dinghen'". In: D. de Geest en M. van Vaeck (red.), *Breken-de spiegels. Beeldveranderingen in de Nederlandse literatuur*. Leuven 1992, p. 59–71.
- Verlaan e.a. 1978 – J.E. Verlaan, E.K. Grootes e.a. (ed.), *Dirck Pietersz. Pers, Suyp-Stad of Dronckaerts Leven. Tekstuitgave met inleiding en aantekeningen*. Culemborg 1978.
- Verschaffel 1985 – H. Verschaffel, 'Marnix van Sint-Aldegonde, een symbool in de clerico-liberale strijd (1830–1885)', in: *Spiegel Historiael* 20 (1985) 4, p. 190–195.
- Vroom 1997 – W. Vroom, *Het wonderlid van Jan de Witt en andere vaderlandse relieken*. Nijmegen 1997.
- Willaert 1996 – F. Willaert, "Ter inleiding". In: K. Porteman, W. Verbeke en F. Willaert (red.), *Tegendraads genot. Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven 1996, p. IX–XVI.
- Witsen Geysbeek 1829 – P.G. Witsen Geysbeek, *Het leven en de verdiensten van Jacob Cats. In gesprekken*. Amsterdam 1829.